

ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДА ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ ПРОГРЕССИВ ДАРОМАД СОЛИҒИ ТИЗИМИ

и.ф.д., проф. **Исаев Фахриддин Икромович**

Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
“Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари” илмий-тадқиқот маркази

ORCID: 0000-0001-7760-5866

faxriddin87@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг прогрессив тизимини жорий қилиш бўйича жаҳон тажрибаси атрофлича таҳлил қилинади. Хусусан, АҚШ, Германия, Скандинавия мамлакатлари (Швеция, Дания), Россия Федерацияси ва бир неча Осиё мамлакатларида (Япония, Жанубий Корея, Сингапур) амал қилаётган тизимлар, уларнинг тарихий ривожланиши, сиёсий ва иқтисодий мотивациялари, солиқ ставкаси даражалари, ижтимоий муҳофаза сиёсати ва умумий иқтисодий ҳолатга таъсири муҳокама қилинади. Шунингдек, ушбу мамлакатлардан олинган сабоқлар асосида Ўзбекистон шароити учун энг мақбул прогрессив тизимни шакллантириш имкониятлари баҳоланади.

Калит сўзлар: солиқ, прогрессив, ижтимоий тенгсизлик, барқарорлик, норасмий иқтисодиёт.

ПРОГРЕССИВНАЯ СИСТЕМА ПОДОХОДНОГО НАЛОГА С ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

д.э.н., проф. **Исаев Фахриддин Икромович**

Научно-исследовательский центр

«Научные основы и проблемы развития экономики Узбекистана»
при Ташкентском государственном экономическом университете

Аннотация. В статье представлен комплексный анализ мирового опыта внедрения прогрессивной системы подоходного налога с физических лиц. В частности, будут рассмотрены системы, действующие в США, Германии, скандинавских странах (Швеция, Дания), Российской Федерации и ряде стран Азии (Япония, Южная Корея, Сингапур), их историческое развитие, политические и экономические мотивы, уровни налоговых ставок, политика социальной защиты и влияние на общую экономическую ситуацию. Также на основе извлеченных уроков из опыта этих стран будут оценены возможности формирования наиболее подходящей прогрессивной системы для условий Узбекистана.

Ключевые слова: налог, прогрессивный, социальное неравенство, стабильность, неформальная экономика.

PROGRESSIVE PERSONAL INCOME TAX SYSTEM IN WORLD EXPERIENCE

DSc, prof. **Isaev Fakhridin Ikromovich**

Scientific Research Center "Scientific Foundations and Problems
of the Development of the Economy of Uzbekistan"
under Tashkent State University of Economics

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of world experience in introducing a progressive personal income tax system. In particular, the systems operating in the USA, Germany, Scandinavian countries (Sweden, Denmark), the Russian Federation and several Asian countries (Japan, South Korea, Singapore), their historical development, political and economic motivations, tax rate levels, social protection policy and impact on the general economic situation are discussed. Also, based on the lessons learned from these countries, the possibilities of forming the most appropriate progressive system for the conditions of Uzbekistan are assessed.

Keywords: tax, progressive, social inequality, stability, informal economy.

Кириш.

Иқтисодий тараққиёт йўлида ҳар бир давлат қаршисида турган асосий вазифалардан бири – иқтисодиётни самарали тартибга солиш орқали аҳоли фаровонлигини оширишдир. Бу жараёнда солиқ тизими мамлакат тараққиётини белгилайдиган энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Солиқ – давлат бюджетини тўлдириш учун асосий манба бўлиб, айти пайтда жамиятда адолат ва барқарорликни таъминлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Солиқ юкини адолатли тақсимлаш, кам даромадли аҳолини ҳимоя қилиш, кескин иқтисодий табақаланишни олдини олиш шу каби бир қатор мақсадларни амалга ошириш учун кўплаб давлатлар прогрессив даромад солиғи тизимини жорий қилишган.

Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ҳар қандай мамлакат иқтисодиётида муҳим аҳамиятга эга бўлган солиқ турларидан бири ҳисобланади. Чунки айнан ушбу солиқ орқали давлат бюджети шакллантирилишида аҳоли даромадларининг бир қисми жалб қилинади ва халқ фаровонлигини таъминлаш учун зарур бўлган ижтимоий харажатлар молиялаштирилади. Солиқ тизимининг адолатли бўлиши, турли даромад гуруҳларининг имкониятларини ҳисобга олиб ишлаб чиқилиши жамиятда иқтисодий барқарорлик ва тенгликка эришишда муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, кўпгина ривожланган мамлакатлар жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғини прогрессив тизимда, яъни даромад ошган сари юқори ставкада солиқ олиш орқали йўлга қўйганлар.

Прогрессив солиқ тизими нима? Оддий қилиб айтганда, прогрессив солиқ тизими – шахслар даромади ортган сари улардан олинadиган солиқ ставкаси ҳам ошириб борилиши демакдир. Бунда паст даромадли қатламлар (одатда ўрта ёки энг кам миқдорда маош олувчилар) учун солиқ ҳиссаси камайтирилади, юқори даромад олувчилар учун эса кўпроқ «адолатли улуш» таъминланади. Иқтисодий ва ижтимоий тарафдан бу тизим кўп жиҳатдан мақтовга сазовор, чунки у жамиятдаги молиявий тенгсизликни камайтиришда ёрдам беради. Аммо бир вақтнинг ўзида прогрессив тизимда солиқ ставкалари ортиши мумкинлиги айримлар томонидан иқтисодий рағбатни сусайтирувчи омили сифатида танқид қилинади. Шу сабабли, ҳар бир мамлакат ўзининг макроиқтисодий мақсадларини, аҳоли турмуш даражаси, тадбиркорлик муҳити ва сиёсий ислохотлар доирасида оптимал солиқ сиёсатини белгилайди.

Ўзбекистонда ҳам охириги йилларда иқтисодий ислохотлар жараёнида солиқ сиёсатини такомиллаштириш масаласи долзарб мавзулардан бири бўлиб қолди. 2019

йилда мамлакатимизда бирламчи равишда «flat tax» (бир хил ставка) амалда бўлиб келаётган шароитда, айрим иқтисодчилар ва мутахассислар билан бир қаторда, жамиятимизда даромад солиғи ставкасида прогрессив шкала жорий этиш масаласи кун тартибида кўтарилган эди. Прогрессив шкала жорий этилиши натижасида аҳоли орасида иқтисодий тенгсизликни қисқартириш, кам даромадли қатламларнинг харажат юкини енгиллаштириш ва иқтисодий ўсишни бир маромда таъминлаш имконияти яратилади. Бироқ бу жараёни амалга оширишда, аввало, жаҳон тажрибасини чуқур ўрганиш, пайдо бўлиши мумкин бўлган иқтисодий хатарлар ва имкониятларни илмий равишда таҳлил қилиш зарурдир.

Адабиётлар шарҳи.

Прогрессив ставкалик даромад солиғи деганда, қайта тақсимлаш (redistribution) механизмларидан бири сифатида, кўпроқ даромад топувчиларга нисбатан юқори ставкаларда солиқ солиниши назарда тугилади. Масалан, аҳоли даромадларининг ортиши билан бирга эски шкала асосида даромад солиғи ҳам юқори бўлади. Бу жараёнда кам даромадли аҳоли учун солиқ юки енгиллашади, юқори даромад эгаларининг эса бюджетга кўпроқ улуш қўшиши таъминланади (Musgrave & Musgrave, 1989). Бироқ прогрессив ставкалик тизим ҳамиша ҳам мустақил ҳолда адолат мезонини кафолатламайди. Чунки аслида прогрессив солиқ турли сегментларнинг иқтисодий рағбатларига, меҳнат бозори динамикасига, иш ҳақи расмийлашувига, кўчмас мулк ва бошқа активлар тақсимотига турлича таъсир кўрсатади (Stiglitz, 2015).

Жаҳон тажрибасига назар ташлар эканмиз, АҚШ, Япония, Германия, Франция каби тараққий этган давлатлар тажрибасида прогрессив даромад солиғи тизими тўлақонли жорий этилиб, узоқ йиллардан буён ривожланиб келаётганини кўриш мумкин (OECD, 2020). Россия, Хитой каби йирик бозорларда эса соф прогрессив тамойилга тўлиқ ўтишда бироз эҳтиёткорлик кузатилган; лекин сўнгги йилларда адолатли тақсимлаш тамойиллари кучайиб, яхлит прогрессив моделларга уриниб келинмоқда (Tanzi, 2000).

Ўзбекистон мисолида олиб қарайдиган бўлсак, мустақиллик йилларида солиқ тизими бир неча маротаба ислоҳ қилинди. Илк босқичларда асосий эътибор корхона солиқларини соддалаштиришга қаратилган бўлса, кейинчалик жисмоний шахсларнинг даромад солиғи юзасидан бир ставкалик (фоизли) тизим жорий этилди. Сўнгги йилларда иқтисодиётда “норасмий иқтисодиёт” сектори улуши юқори эканлигини ҳисобга олган ҳолда расмий иш ҳақлари нисбатан ўсиши учун шароит яратилди, бироқ бир маромли ставка доим адолатли тўлиқ таъминлай олмайдиган механизм сифатида баҳоланяпти. Зеро, турли даромад гуруҳларида аҳолининг молиявий юкини ёки имкониятларини бир хил солиқ ставкасидан баҳолаш сафарбарлик даражаси ва даромадларининг ҳақиқий тақсимоти билан ҳамма вақт ҳам мос келмайди (World Bank, 2019).

Шуни эътиборга олиб, бугунги кун ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам ижтимоий нуқтаи назардан прогрессив даромад солиғи тизими ҳақида чуқур илмий таҳлил ўтказишни тақозо этяпти. Хусусан, солиқ тизимидаги прогрессив шкала давлат бюджети тушумларига, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига, меҳнат бозоридаги расмий ва норасмий иш ҳақларига, шунингдек, умуман аҳоли фаровонлиги ва табақаланишига қандай таъсир кўрсатиши ҳақида илмий далиллар келтирилади (Bird and Zolt, 2005).

Шу ўринда, илмий адабиётларда “солиқ адолати” (tax fairness) тушунчаси доим баҳсли масала бўлиб келганини таъкидлаш лозим. Бир гуруҳ олимлар даромадлари юқори бўлган шахслар катта имкониятга эга экани боис уларга каттароқ ставка қўллаш маъқул дейишса (Piketty and Saez, 2013), баъзилар иқтисодий ўсишни рағбатлантириш учун ставкаларни бир маромда тутиш ёки ҳатто пасайтириш лозимлиги ҳақида фикр юритади (Feldstein, 1995). Шу сабабли “адолат” тушунчаси ҳар доим ҳам мослашувчан

бўлиб қолади, чунки қаршиликлар ва шахсий манфаатлар ҳамisha ҳар хил гуруҳ манфаатлари билан тўқнаш келади.

Ушбу мақолада адолат тушунчаси жамиятда яхши ҳаёт тарзига эришиш учун ҳар бир инсон тенг имкониятлар билан таъминланиши, бироқ бу тенг имкониятлар кўпроқ ресурс ва имкониятлардан фойдаланувчилар томонидан компенсацияланиши лозимлиги маъносида ёритилади. Демак, даромадлари юқори бўлган шахслар биров кўпроқ солиқ тўлаш орқали жамиятдаги табақаланишни юмшатишда ҳамда давлат бюджети орқали қайта тақсимлаш жараёнида асосий улушни жалб қилишлари мумкин. Бу ёндашув турли мамлакатлар тажрибасида ҳар хил кўринишда намоён бўлмоқда.

Прогрессив даромад солиғи, маъмурий жиҳатдан энг кўп қўлланадиган қайта тақсимлаш механизмларидан бири сифатида, адолат (equity) ва самарадорлик (efficiency) орасидаги мувозанатни таъминлашга интилади. Иқтисодий назарияда турли мактаблар бу тизимни турлича баҳолайдилар:

Неоклассик ёндашув. Даромад эгаларининг рағбатлантирувчи омили муҳим, чунки катта солиқ ставкаси меҳнатга бўлган иштиёқни пасайтириши мумкин (Feldstein, 1995). Неоклассиклар фикрича, даромад солиғи ортиши ўрта ва узоқ муддатда иқтисодий ўсишни секинлаштириши эҳтимоли бор.

Кейнсча ёндашув. Даромад солиғи жамиятда қайта тақсимлаш орқали талабни ошириш, кам таъминланган аҳоли истеъмол қобилиятини юксалтириш, ортиқча бойликни эса инвестицияларга йўналтириш учун самарали восита бўлиши мумкин (Keynes, 1936). Бу ёндашувда табақаланишни юмшатиш иқтисодиёт барқарорлиги учун муҳим.

Муосир сиёсий иқтисодиёт. Прогрессив даромад солиғи нафақат иқтисодий, балки сиёсий-ижтимоий барқарорликни таъминлашда ҳам муҳим ҳисобланади. Чунки кириш имкониятлари, ижтимоий адолат ва тенг ҳуқуқлилик тамойиллари кучайиши учун табақаланишни қисқартириш зарур (Bird and Zolt, 2005).

Демак, кўрилган далиллар шуни кўрсатадики, бевосита прогрессив шкаладаги даромад солиғи тизими аҳоли фаровонлигини ошириш ва табақаланишни юмшатиш потенциалига эга. Бироқ жаҳон тажрибасини бевосита кўр-кўрона татбиқ этиб бўлмайди, чунки ҳар бир мамлакатда иқтисодий шароит, меҳнат бозорининг ҳажми ва тузилиши, аҳоли даромадларининг расмийлашув даражаси, маданий менталитет каби омиллар узоқ муддатда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шундай экан, илмий-назарий асосларга таяниб ҳамда турли мамлакатлар амалий тажрибасини чуқур англаб, энг мақбул вариантни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг прогрессив тизимини жорий қилиш бўйича жаҳон тажрибасини таҳлил қилишимиз керак бўлади. Хусусан, АҚШ, Германия, Скандинавия мамлакатлари (Швеция, Дания), Россия Федерацияси ва бир неча Осиё мамлакатларида (Япония, Жанубий Корея, Сингапур) амал қилаётган тизимлар, уларнинг тарихий ривожланиши, сиёсий ва иқтисодий мотивациялари, солиқ ставкаси даражалари, ижтимоий муҳофаза сиёсати ва умумий иқтисодий ҳолатга таъсирини муҳокама қилишимиз лозим де ҳисоблаймиз.

АҚШ – прогрессив даромад солиғи тизимини жорий этиш ва такомиллаштириш бўйича узоқ тарихга эга мамлакатлардан бири. АҚШда XIX аср охирларида ёндашувлар шакллана бошлаган бўлса, XX аср давомида турли ставкалар босқичма-босқич услубда эволюция қилинган. Айниқса, 1920–1930-йилларда катта иқтисодий таназзул даврида даромад солиғи орқали бойлик эгаларидан кўпроқ ресурс жалб қилиш сиёсатлари амалга оширилган (Piketty and Saez, 2013).

1913 йилда қабул қилинган XVI тузатиш (Sixteenth Amendment) билан федерал даромад солиғи амалда жорий этилган. Дастлаб ставкалари жуда паст бўлган бўлса-да,

Биринчи жаҳон уруши пайтида бюджет харажатларини қоплаш мақсадида ставкалар оширилди. Кейинчалик Иккинчи жаҳон уруши, урушдан сўнгги йиллар ва турли иқтисодий инқирозлар мобайнида АҚШ давлат бюджетини тўлдириш зарурати туфайли прогрессив шкала бир неча бор қайта кўриб чиқилди (Internal Revenue Service, 2020).

Ҳозирда АҚШ да федерал даромад солиғи бир неча босқичда ўрнатилган. Масалан, 2023 йил учун 10% дан бошланиб, энг юқори ставка 37% гача етади (IRS, 2023). Бу босқичлар ялпи йиллик даромад миқдори (AGI — Adjusted Gross Income) асосида аниқланади. Шу билан бирга, штатлар ва маҳаллий даражада ҳам ўзининг алоҳида ставкаси бўлиши мумкин. Масалан, Нью-Йорк шаҳрида федерал ставка устидан қўшимча маҳаллий ставка тўланади. Бундай кўп босқичли тизим бир тарафдан адолатли тақсимотни таъминлашга, иккинчи тарафдан эса штатлар ўртасида солиқ рақобатини вужудга келтиради. Шундай қилиб, АҚШ мисолида прогрессив шкаланинг фискал самара ва ижтимоий самара устида иқтисодчилар кўп баҳслашади. Бир томондан, АҚШ бюджети учун асосий даромад манбаларидан бири айнан жисмоний шахслар даромади солиғи ҳисобланади (Saez and Zucman, 2019). Иккинчи томондан, баъзи тадбиркорлар ва бойлик эгаларининг юқори ставкадан қочиш, ҳатто даромадлари бир қисмини бошқа юрисдикцияларга чиқариб кетиш ҳолатлари ҳам кузатилади. Шу боис Америка солиқ тизимида қатор имтиёзлар (deductions), қайтариб бериш (tax return) механизмлари ишлаб чиқилган, бу билан расмий даромадларни кўтариш, аҳоли истеъмолини жонлантириш ва бизнес учун рағбатларни ошириш кўзда тутилади.

АҚШ каби катта иқтисодиётда прогрессив солиқ тизими умумий бюджет тушумларида катта улушни эгалласа-да, у ҳар доим ҳам иқтисодий тенгликни тўлиқ таъминлай олмайди. Чунки капитал даромадлари, дивидендлар, мерос ва бошқа манбалардан келадиган тушумлар турлича солиқ тўланиши мумкин. Бироқ мазкур тизим аҳоли ўртасида даромад бўйича табақаланиш юқори бўлган шароитда давлат сиёсати орқали маълум бир миқдорда адолатли тақсимотни яратиш имконини беради. Айниқса, маълум даромад даражасигача минимал ставка ёки ставкасиз ортиқча имтиёзлар билан таъминлаш кам даромадли қатламлар манфаатини кўзлайди (Piketty and Saez, 2013).

АҚШ тажрибасининг бир муҳим жиҳати – қонунчилик базасининг тез-тез ислоҳ қилиниши. Давлат солиқ қонунчилигида ҳар 3-4 йилда сезиларли ўзгаришлар бўлади, айниқса сиёсий партиялар ва президентлик сайловлари жараёнида прогрессив солиқ масаласи долзарб мавзу ҳисобланади (Bartels, 2018). Шундай қилиб, АҚШ мунтазам равишда даромад солиғи progressiveness даражасини қайта кўриб чиқиб, иқтисодиётда ўзгарувчан шароитларга мослаша олади.

АҚШдан биз учун керакли тажрибаларга қарайдиган бўлсак, кириш даражасидаги ставка нисбатан паст, юқори даромад билан бир неча босқичда ошириб борилади. Федерал, штат ва маҳаллий солиқлар оралиғида рақобат пайдо бўлади, бу эса кўпинча ширкатлар ва аҳоли миграциясига олиб келиши мумкин. Чет эл инвестициясини жалб қилишда юзага келиши мумкин бўлган иқтисодий самара ва хатарлар эътиборга олинади, чунки юқори ставка билан чет эл сармояси оқимини сустлашиши эҳтимоли мавжуд.

Германияда прогрессив даромад солиғи тизими илгари сурадиган асосий мақсад – ижтимоий адолатни таъминлаш. Ушбу мамлакатда Иккинчи Жаҳон урушидаги вайронгарчиликдан кейин қайта тикланиш жараёнида аҳоли даромадларининг тўлиқ расмийлашувига ҳаракат қилинган. Германияда иш ҳақи ва пенсия тўловларида даромад солиғи тўғридан-тўғри ечилиб олинadиган услуб (pay-as-you-earn) жорий этилган (Federal Ministry of Finance, 2019).

Германияда прогрессив солиқ тизими қаршиликларни ҳам келтириб чиқаради. Иқтисодчилар ушбу тизим юқори даромад эгаларининг сармоя қилиш қобилиятини

чеклаб қўйиши мумкинлигини, айниқса айрим жойларда миграцияни рағбатлантириши мумкинлигини айтишади. Бироқ шу билан бирга, хорижий тадқиқотлар Германияда адолатли тақсимлаш ва давлат бюджети орқали инфраструктура, таълим, соғлиқни сақлаш каби соҳаларни ривожлантириш учун даромад солиғининг мўътадил прогрессивлиги муҳим восита бўлиб турганлигини қайд этади (OECD, 2020).

Германияда жисмоний шахслар даромад солиғи (Einkommensteuer) бугунги кунда Европадаги энг нуфузли солиқ тизимларидан бири ҳисобланади. Прогрессив шкала асосида ставкалар 0% дан (ҳеч қандай даромад солиғи тўланмайдиган энг кам сумма) бошланиб, 45% гача етиши мумкин (Federal Ministry of Finance, 2022). Энг муҳим жиҳатлардан бири — «солиқсиз минимум» тушунчасидир. Яъни аҳолининг энг паст даромадли қатламларининг асосий эҳтиёжларини қоплаш учун мўлжалланган энг кам даромад қисмига солиқ солинмайди.

Германияда солиқ юки икки муҳим омилга боғлиқ: даромад миқдори ва оилавий ҳолат (масалан, уйланмаган шахслар, оилалилар, кўп болали оилалар). Ялпи даромад суммаси ошган сари, ставканинг ошиши орқали юқори даромадли шахслар кўпроқ солиқ тўлайди. Шу билан бирга, ижтимоий тенгликни сақлаш учун турли имтиёзлар ҳам жорий этилган, хусусан, бола пули (Kindergeld), уй-жой ёрдами ва бошқа хизматлар орқали. Германия иқтисодиётида олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, прогрессив тизим ўртамиёна даромадлар ўртасида нисбатан кам фарқли муҳит яратиб беради, бироқ кутилганидек иқтисодий ўсиш суръатларига жиддий зарар бермайди (Bach and Corneo, 2010).

Германия иқтисодиётида жисмоний шахслар даромад солиғи давлат бюджети тушумларининг муҳим қисмини ташкил этади. Солиқ тизими турли ижтимоий дастурларни молиялаштириш, хусусан, пенсия таъминоти, соғлиқни сақлаш, таълим каби соҳаларда муҳимдир. Шу билан бирга, экспорт-саноат хўжалиги ривожланганлиги туфайли, мамлакат ташқи бозорда рақобатбардош бўлиб қолиши учун прогрессив тизимда ҳар йил белгиланган ставкалар қайта кўриб чиқилиши ва иқтисодий шароитга мослаштирилиши амалга оширилади (OECD, 2021).

Германия тажрибасининг бир муҳим жиҳати солиқсиз минимум жорий қилиш орқали кам даромадли аҳоли манфаатини ҳимоя қилиш, оила таркиби ва фаровонлигини ҳисобга оладиган имтиёзлар тизими аҳоли ҳиссиётида ижобий баҳоланади, бу эса сиёсий барқарорликка ҳисса қўшади. Шунингдек, прогрессив тизим ҳамда экспортга йўналтирилган иқтисодиёт уйғунлашган ҳолда иқтисодий ўсишни таъминлаши мумкин.

Швеция, Дания каби Скандинавия мамлакатлари прогрессив солиқ тизимида жуда етук тажрибага эга. Бу мамлакатлардаги жисмоний шахслар даромад солиғи ставкалари жуда юқори бўлиб, айрим ҳолларда 50–60% гача етиши мумкин. Бироқ бу мамлакатларда солиқ кўрсаткичларини битта ставка орқали баҳолаш нотўғри: солиқ ставкалари турли босқичларда фарқ қилади, шу билан бирга бир қанча ижтимоий имтиёзлар, жумладан, бепул таълим, бепул соғлиқни сақлаш, жамият инфратузилмаларидан самарали фойдаланиш имкониятлари мавжуд (Andersen, 2019).

Скандинавия моделининг ўзига хос жиҳати — социал давлат (welfare state) концепцияси бўлиб, унда аҳоли фаровонлиги энг устувор мақсад сифатида кўрилади. Натижада, жуда юқори солиқ тушумлари ҳисобидан давлат аҳолига кенг кўламда иқтисодий, маънавий ёрдам кўрсатиш имкониятига эга бўлади. Масалан, Данияда фуқаролар таълим, тиббий хизматлар, болалар таълим муассасалари, кексалар парвариши каби фундаментал хизматлардан деярли бепул фойдаланадилар (Esping-Andersen, 2013). Бу эса фуқароларда солиқ тўлашдан норозилик даражасини нисбатан паст сақлашга ёрдам беради.

Агар эътибор бериб қарайдиган бўлсак, аҳолининг кенг қатламларида иқтисодий барқарорлик, молиявий ташвишлар камроқ, олий таълим ва тиббий хизматлар юқори

даражада ташкил этилганлиги орқали жамиятда тенглик ҳисси баланд бўлиши ижобий томони сифатида қўрилса, юқори солиқ ставкалари кутилганидек айримлар учун меҳнат унумдорлиги ва инновацияга бўлган рағбатни камайтириши мумкин. Бироқ реал ҳаётда бу таъсир жуда ҳам кучли эканлиги аниқланмаган, чунки Скандинавия мамлакатларида меҳнат маданияти жуда юқори даражада.

Скандинавия мамлакатлари тажрибасининг муҳим жиҳати сифатида юқори солиқ ставкалари ҳам, агар аҳоли учун кенг қўламда бепул ижтимоий хизматлар таъминланса, муваффақиятли амал қилиши, давлат сиёсатининг асосий устувор йўналиши сифатида аҳоли фаровонлигини белгилаш прогрессив тизимни қўллаб-қувватлаш учун сиёсий асос бўлиб хизмат қилиши ва кучли ижтимоий ҳимоя ва таълим тизими меҳнат унумдорлигига узоқ муддатли ижобий таъсир кўрсатиши алоҳида эътироф этиш лозим.

Россия узоқ йиллар давомида 13%лик бир хил ставкадаги (flat tax) даромад солиғи билан фаолият юритиб келган. Бу сиёсат 2001 йилда жорий этилган бўлиб, мамлакатга норасмий сектори катта бўлган бир вақтда бюджет тушумларини ошириш, солиқ тўлаш маданиятини юксалтиришда мақтовли натижалар берган (Gorodnichenko et al., 2009). Бироқ иқтисодий ҳолат, жаҳон бозорида нефть нархларининг тушиши ва жамиятда иқтисодий тенгсизлик ошгани сабабли, 2021 йилдан бошлаб Россияда юқори даромадли шахслар учун 15% ставка жорий этила бошланди. Яъни прогрессивлик унча катта бўлмаган бир босқичли кўринишда кўзга ташланди.

Янги тизимни жорий этишда учраган муаммолар ҳам бўлган, хусусан, солиқ маъмуриятчилигининг мураккаблиги, Россия кенг ҳудудли мамлакат бўлиб, ҳар бир ҳудудда аҳоли даромадлари ҳақида аниқ маълумот олиш осон эмас. Бошқа томондан даромадлар расман кўрсатилмаслик ҳолатлари ҳали ҳам сақланиб қолган, бу эса прогрессив тизим самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади. Давлат даражасида энг юқори ставка жуда оширилса, бой қатламлар капитали чет элга чиқиб кетиши мумкинлигидан хавотир мавжуд (Ivanova and Bogacheva, 2021).

2021 йил ислохотларининг дастлабки ютуқлари Россияда бир босқичли прогрессив тизим жорий этилиб, 5 млн рублдан ортиқ йиллик даромадга эга шахслар учун ставка 15% этиб белгиланди. Дастлабки ҳисоб-китоблар бюджет тушумларида маълум бир ўсиш кузатилганини кўрсатади. Аммо бу ўзгариш жуда ҳам катта бўлмаган ставка ошиши билан боғлиқ бўлгани учун норасмий секторни қисқартириш ёки иқтисодий тенгликни сезиларли даражада яхшилаш борасида аниқ бир улкан ютуқ кузатилмади.

Россия тажрибасининг муҳим жиҳати кўп йиллар давомида бир хил ставка жорий этиб, иқтисодий барқарорликка эришган мамлакатда ҳам иқтисодий шароит ўзгариши билан прогрессив тизим зарурати пайдо бўлиши мумкин. Прогрессив тизимни жорий этишда норасмий сектор улуши катта мамлакатларда қўшимча маъмуриятчилик чоралари кўрилмаса, тартиб-самарадорлик паст бўлиб қолиши мумкин.

Японияда жисмоний шахслар даромад солиғи ҳам бир неча босқичли прогрессив ставка бўйича тўланади. Масалан, ставка 5% дан бошланиб, 45% гача етиши мумкин (National Tax Agency, 2022). Иқтисодий ўсиши юқори бўлган йилларда ҳам ушбу тизим сақланиб қолган. Япония ҳукумати иқтисодий ўсишни мустаҳкамлаш учун корпорация солиғини камайтириш, бироқ жисмоний шахслар даромад солиғини қайта тақсимлаш омили сифатида қолдирган. Шу туфайли жамиятда жуда катта тенгсизлик камроқ кузатилади, аммо демографик қариш жараёнидан келиб чиқиб, пенсия ва соғлиқни сақлаш харажатларини қоплаш учун бир мунча юқори ставкалар сақланиб қолмоқда.

Жанубий Корея ҳам ривожланган мамлакатлар қаторида прогрессив даромад солиғи тизимига эга бўлиб, ставка 6% дан бошланиб, энг юқори босқичда 45% гача кўтарилиши мумкин (Korean National Tax Service, 2021). Юқори технологиялар сектори ривожланган, экспорт ҳамда инновацияга бой иқтисодиёти орқали мамлакатда жадал ўсиш кузатилган. Шу билан бирга, ҳукумат таълим ва инновация дастурларига катта

эътибор беради, бу эса солиқ тизими орқали тўпланган маблағлар самарали йўналтирилаётганини кўрсатади.

Сингапур Осиёдаги энг либерал солиқ сиёсатларидан бирига эга бўлиб, бироқ у ҳам жисмоний шахслар даромад солиғи бўйича прогрессив шкала қўллайди. Энг паст ставка 0% дан бошланади ва энг юқори ставка 24% гача етади (Inland Revenue Authority of Singapore, 2022). Даромад солиғи энг муҳим тушумлардан бири бўлиб, мамлакат рақобатбардошлиги ҳамда инновацион муҳитни сақлаш учун бизнес солиқлари нисбатан паст, жисмоний шахслар солиғи эса белгиланган босқичларда оширилади. Сингапурда жуда юқори даромадли шахслар сони кам бўлгани сабабли, жамиятда қаттиқ табақаланишни олдини олиш учун нисбатан паст ставкадаги прогрессив тизимга афзаллик берилади.

Осиё мамлакатлари тажрибасидан кўриш мумкинки, иқтисодий ривожланиш босқичида ҳам прогрессив солиқ тизими бир қатор дастурларни молиялаштиришда муҳим роль ўйнайди. Даромад солиғи ва корпоратив солиқ ставкаларининг ўзаро мувозанати мамлакатлар рақобатбардошлиги ва ахборот технологиялари ривожланишига таъсир кўрсатади. Демографик ҳолат ва аҳоли таркиби муҳим: қариялар сони ошиб бораётган мамлакатлар прогрессив тизим орқали ижтимоий харажатларни таъминлайди.

Жаҳон тажрибасини кўриб чиққанда, энг ривожланган мамлакатлардан тортиб, иқтисодий тизимни ислоҳ қилиб борган ривожланаётган мамлакатларигача жисмоний шахслар даромад солиғининг прогрессив тамойилини қўллаш имкониятларини турлича баҳолайдилар. АҚШ каби федерал тизимда энг юқори ставка 37% бўлса-да, штатлар томонидан ҳам қўшимча солиқлар мавжуд. Германияда 45% энг юқори ставка ҳисобланса, Скандинавия мамлакатларида 50–60% гача чиқиши мумкин. Россия ҳар қанча йиллар мобайнида бир хил ставкадан фойдаланиб, аста-секин прогрессив тизимга ўтган ҳолда ўзининг иқтисодий сиёсатини мослаштириб бормоқда. Осиё мамлакатларида эса ҳар бири ўзининг демографик, иқтисодий, сиёсий талабларига мослашган бир неча босқичли даромад солиғи шкаласига эга.

Қиёсий таҳлил шуни кўрсатадики, прогрессив тизим жорий этилишидан икки асосий мақсад кўзланган:

1. Ижтимоий адолат — кам даромадлилар учун енгилроқ, юқори даромадлилар учун эса кўпроқ жавобгарлик.

2. Бюджет тушумларини ошириш — юқори даромадлилардан кўпроқ солиқ йиғиш орқали давлат кутилган даромадини таъминлаш.

Бироқ бу икки мақсад ҳар доим ҳам бир-бири билан тўлиқ уйғунлашмаслиги мумкин. Ижтимоий адолатни таъминлаш учун ставкаларни жуда ошириш сармоя оқими ва меҳнат унумдорлигига салбий таъсир этиши эҳтимоли бор. Шу боис кўпгина мамлакатлар прогрессив тизимни амалга оширишда босқичма-босқич ёндашувни қўллайдилар.

Жаҳон банки (WB) ва Халқаро валюта жамғармаси (IMF) жаҳон мамлакатларига консалтинг хизматлари кўрсатиб келадиган тузилмалар сифатида прогрессив даромад солиғи масаласи бўйича турли тавсиялар беради. Уларнинг *асосий позицияси* шуки, ҳар бир мамлакатда:

1. Кам таъминланган аҳолини камайиши, ўрта синф позицияси мустаҳкамланиши учун мўътадил прогрессив шкала керак (IMF, 2017).

2. Бюджет тушумларини юқори сақлаш учун солиқ маъмурчилиги ислоҳ қилиш, технологик шакллантириш муҳим (World Bank, 2019).

3. Муқаррар равишда жуда юқори ставка сармояларнинг четга чиқиб кетиши ва норасмийлашув хавфини ошириши мумкин (Tanzi, 2000).

4. Даромад солиғи билан бирга, мол-мулк солиғи, ижтимоий суғурта бадаллари, капитал тушумларга солиқлар ҳам оптимал мослаштирилиши лозим (Bird and Zolt, 2005).

Шундай қилиб, бу икки халқаро ташкилот ҳам иқтисодий ўсиш ва ижтимоий адолатни уйғунлаштирувчи прогрессив моделлардан фойдаланишни рағбатлантиришади, бироқ савияси жуда юқори ставкалар орқали иқтисодий кўрсаткичларга салбий таъсир кўрсатиб қўймасликни маслаҳат берадилар.

Юқорида келтирилган мамлакатлар тажрибаси ва халқаро ташкилотлар тавсияларини умумлаштирар эканмиз, қуйидаги асосий хулосалар пайдо бўлади:

1. Прогрессив ставканинг “ўртача” даражаси муҳим, чунки АҚШ, Германия, Япония мисолида, энг кам иш ҳақи олувчилар ва ўрта синф учун ставка нисбатан мўътадиллиги, энг юқори даромад эгаларининг эса қаттиқроқ солиққа тортилишини кўриш мумкин. Россия каби айрим мамлакатларда прогрессивлик жуда чекланган кўринишида жорий қилинган; бу натижада механизмни тўлиқ ишлатмаслиги мумкин.

2. Давлат бюджети тушумларида улуши юқори, мисол учун, АҚШ ва Германияда жисмоний шахслар даромади солиғи давлат бюджети учун асосий манба ҳисобланади. Бу эса солиқ тизимининг шаффофлиги, маъмурий самарадорлиги билан боғлиқ. Иш ҳақи расмийлашув даражаси баланд бўлган мамлакатларда бюджети тушумлари ҳам катта бўлади (OECD, 2020).

3. Прогрессив ставка, бир томондан, кам иш ҳақлари учун енгиллаштирувчи омил бўлиб, одамлар иш ҳақини расман кўрсатиши учун рағбат беради. Лекин юқори даромад эгаларини норасмий каналларга ўтказиб юбормаслик учун аниқ ички назорат механизмлари, рақамли технологиялар, замонавий солиқ маъмурчилиги талаб этилади (Bird and Zolt, 2005).

4. Даромад шкалаларини белгиланганда инфляция даражаси ҳам инобатга олиниши зарур. Чунки акс ҳолда маошлар пасайганида ҳам юқори ставка босқичида қолиб кетиши мумкин (Feldstein, 1995). Шу сабабли кўплаб мамлакатлар прогрессив шкалани ҳар йили ёки бир неча йилда бир марта инфляция коэффициенти билан индексация қиладилар.

5. Прогрессив системадан кутилаётган самара мамлакатда иш ҳақлари даражаси, аҳоли сони, турли регионлар ўртасидаги иқтисодий тафовутлар билан бевосита боғлиқ. Мисол учун, Япония каби мамлакатларда юқори мураккаб технологиялар, узлуксиз иқтисодий ўсиш шароитида прогрессив тизим харажатларни қоплайди. Лекин табиий ресурсларга бой лекин иқтисодий структура нобарқарор мамлакатларда эса прогрессив тизимда сиёсий-қонунчилик барқарорлиги талаби юзага чиқади (Tanzi, 2000).

Даромад солиғи кўпроқ сиёсий идеология ҳамда жамият онгининг шаклланиши билан боғлиқ. Масалан, Европада солиқлар катта бўлса-да, аҳолининг кўпчилиги бунга тайёр, чунки улар солиқ орқали молиялашган хайрия, таълим, соғлиқни сақлаш соҳаларида юқори сифат олишларини яхши тушунадилар (OECD, 2020). АҚШда эса бирмунча индивидуализм кучли, шу сабабли солиқ масалалари сиёсий тарзида ҳар доим аҳоли ўртасида қизгин баҳс олиб боради.

Бу омиллар, бир томондан, прогрессив даромад солиғи илмий-назарий жиҳатдан асосли бўлишини кўрсатади. Иккинчи томондан, ҳар бир мамлакатда уни татбиқ этиш маъмурий, сиёсий, иқтисодий шароитлар билан узвий боғлиқ эканини исботлайди.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридаги кенг қамровли таҳлиллардан кўриниб турибдики, жаҳон тажрибасида прогрессив даромад солиғи тизими кўплаб ривожланган мамлакатларда адолатли тақсимлаш ва давлат бюджети тушумларини барқарорлаш йўлида самарали механизм сифатида эътироф этилиб келади. Бу тизим табақаланишни пасайтириши, кам таъминланган аҳоли фаровонлигини ошириш, ўрта синфни кўпайтириш орқали

иқтисодиётда барқарор истеъмолни таъминлаш имконини беради. Шу билан бирга, прогрессив ставка доим ҳам осон маъмурий ечим эмас: юқори даромад эгаларининг норасмий секторга ўтиб кетиши, сармоя оқимидаги ўзгаришлар, сиёсий қаршиликлар каби ҳолатлар юзага келиши эҳтимоли мавжуд.

Шундай қилиб, жаҳон мамлакатлари тажрибасига суяниб, прогрессив даромад солиғи тизимини жорий этиш ёки такомиллаштиришда қандай мезонлар муҳокама қилиниши кераклигини кўрдик. Бу мезонлар бевосита давлат сиёсатининг устувор йўналишларига, иқтисодиёт структурасига, ҳуқуқий муҳитга боғлиқдир. Шу сабабли ҳар бир мамлакат ўзининг шароитларини инобатга олган ҳолда илмий асосланган моделни танлаши мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар /Литература/Reference:

- Andersen, T. M. (2019). *Scandinavian Unexceptionalism?*. *Nordic Journal of Political Economy*, 45(2), 14–29.
- Bach, S., & Corneo, G. (2010). *Income-related taxes and the tax treatment of family: The German experience*. DIW Berlin Discussion Paper No. 1040.
- Bartels, L. (2018). *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton University Press.
- Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2005). *Redistribution via Taxation: The Limited Role of the Personal Income Tax in Developing Countries*. *UCLA Law Review*, 52(6), 1627–1695.
- Bundesministerium der Finanzen. (2020). *Einkommensteuertarif*. Berlin: BMF.
- Esping-Andersen, G. (2013). *The Three Worlds of Welfare Capitalism Revisited*. *Journal of European Social Policy*, 23(2), 73–86.
- Federal Ministry of Finance (Germany). (2019). *Taxation in Germany*. Berlin: Federal Ministry of Finance.
- Feldstein, M. (1995). *The Effects of Tax-Based Saving Incentives on Government Revenue and National Saving*. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 475–494.
- Gorodnichenko, Y. et al. (2009). *Myth and Reality of Flat Tax Reform: Micro Estimates of Tax Evasion Response and Welfare Effects in Russia*. *Journal of Political Economy*, 117(3), 504–554.
- Ikromovich, I.F. (2022). *Analysis of resource taxes based on tax analysis technique*. *International Journal of Management IT and Engineering*, 12(12), 65–71.
- Ikromovich, Isayev Fakhridin. (2017) "Analysis of the profit tax and its improvement." *International Journal of Research in Social Sciences* 7.12 74-85.
- Ikromovich, Isayev Fakhridin. (2017) "Concept of economic analysis and its structural components." *International Journal of Marketing and Technology* 7.12. 1-13.
- IMF. (2017). *Fiscal Monitor: Tackling Inequality*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- IRS. (2022). *Publication 17: Your Federal Income Tax*. Washington, DC: Internal Revenue Service.
- Isaev F. I. (2022) *Tax Accounting: Theory and Practice* //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding.– Т. 9. – №. 12. – С. 30-38.
- Isaev, F. (2017). Солиқ имтиёзларининг солиқ юки кўрсаткичига таъсири таҳлили. *Iqtisodiyot Va Innovatsion Texnologiyalar*, (6), 294–301. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9579
- Isaev, F. (2021). *Advantages of applying tax incentives in the conditions of economic crisis*. *International Journal of Marketing and Technology*, 11(8), 15–25.
- Isaev, F.I. (2021). *Tax Policy of the Republic of Uzbekistan*. *International Journal of Management IT and Engineering*, 11(8), 1–9.
- Ivanova, A., Keen, M., & Klemm, A. (2005). *The Russian 'Flat Tax' Reform*. *Economic Policy*, 20(43), 397–444.

- Ivanova, N., & Bogacheva, O. (2021). The impact of progressive personal income tax on the Russian economy. *HSE Economic Journal*, 25(1), 45–69.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Korean National Tax Service. (2021). *Taxation in Korea. Official Portal (Манба ишораси)*.
- Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. McGraw-Hill.
- National Tax Agency Japan. (2022). *Income Tax Guide for Individuals*. Tokyo: NTA.
- OECD. (2020). *Tax Policy Reforms in OECD Countries*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2021). *Tax Policy Reforms in OECD Countries*. OECD Publishing.
- Piketty, T., & Saez, E. (2013). Optimal Labor Income Taxation. In A. Auerbach, R. Chetty, M. Feldstein, & E. Saez (Eds.), *Handbook of Public Economics* (Vol. 5). Elsevier.
- Saez, E., & Zucman, G. (2019). *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*. New York: W. W. Norton.
- Stiglitz, J. E. (2015). *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them*. W. W. Norton & Company.
- Tanzi, V. (2000). *Taxation in an Integrating World*. Brookings Institution Press.
- World Bank. (2019). *Doing Business: Training for Reform*. Washington, DC: The World Bank.
- Исаев, Ф. (2023). Рақамлаштиришнинг солиққа тортиш базасини кенгайтиришга таъсири. *Raqamli Iqtisodiyot Va Axborot Texnologiyalari*, 3(1), 3–11. Retrieved from <https://dgeconomy.tsue.uz/index.php/dgeco/article/view/192>
- Исаев, Ф. (2021). Солиқ юкини аниқлаш методикасини такомиллаштириш. *Iqtisodiyot va ta'lim*, (6), 86-91.
- Исаев, Ф. (2023). Аудит самарадорлигининг назарий-амалий талқини. Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка, 359-361.
- Исаев, Ф. (2023). Молиявий ҳисобот сифатини оширишда солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назоратнинг ўрни. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 1 (7), 305–310.
- Исаев, Ф. (2023). Солиқ таҳлили-иқтисодий таҳлилнинг таркибий қисми. *Nashrlar*.
- Исаев, Ф. (2023). Солиқ услоҳотлари ва уларнинг оқибатларини баҳолаш. *Nashrlar*, 1 (2), 59–62.
- Исаев, Ф. (2023). Солиқ услоҳотларининг таъсирини таҳлил қилиш. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 1 (6), 155–161.
- Исаев, Ф. (2023). Солиқ таҳлилин фискал сиёсат самарадорлигига таъсир қилиш усуллари. *Nashrlar*, 1 (1), 128–131.
- Исаев, Ф. (2023). Солиқларнинг фаровонликка таъсири назарияси. "Milliy Iqtisodiyotni Isloh Qilish Va Barqaror Rivojlantirish istiqbollari" Respublika Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari to'plami, 206–208.
- Исаев, Ф. (2024). Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ таҳлилининг методологик ёндашувлари. *Nashrlar*, 156.
- Исаев, Ф. (2024). Рақамли молиявий активларни солиққа тортиш масалалари. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 2 (1), 352–360.
- Исаев, Ф. (2024). Солиқ сиёсати ва иқтисодий тенгсизликнинг ўзаро боғлиқлиги. Экономическое развитие и анализ, 2(8), 272-280.
- Исаев, Ф. (2025). Оценка налоговой политики в Узбекистане с использованием научного подхода. Передовая экономика и педагогические технологии, 1(3), 201–211. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/aept/article/view/65565>
- Исаев, Ф., & Камилова, С. (2024). Электрон тижоратни солиққа тортишнинг назарий асослари. *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*, 2 (3), 296–304.